

Mateusz Gyurkovich*

Adaptacje zabytkowych struktur dla nowych potrzeb – część 1 – wybrane przykłady z Madrytu

Adaptations of historic structures for new functions – part 1 – selected examples from Madrid

Słowa kluczowe: adaptacja, rewitalizacja, hybrydowe zespoły kultury, minimalizm, Madryt

Key words: adaptation, revitalisation, hybrid culture complexes, minimalism, Madrid

Po kilkuset lub nawet kilkudziesięciu latach użytkowania wiele budynków i zespołów architektoniczno-urbanistycznych nie może nadal pełnić funkcji, do których zostały pierwotnie powołane. Przyczyny takiego stanu rzeczy mogą być rozmaite – od zmian technologii czy standardów przypisywanych określonej funkcji, poprzez zaprzestanie określonej działalności, po jej dyslokację poza obręb zwartej tkanki miejskiej. Wraz z wprowadzeniem pojęcia zabytku nastąpił długotrwały proces uświadomienia sobie przez coraz szersze kręgi społeczne potrzeby ochrony dziedzictwa poprzednich epok. Obecnie wydaje się, że – przynajmniej w kręgach decyzyjnych – powszechna jest akceptacja dla konieczności adaptacji historycznych, wartościowych struktur do nowych celów, zamiast ich niszczenia i wyburzenia¹. Wiele tego typu przykładów adaptacji można odnaleźć także w Madrycie. Przedstawione w niniejszym artykule realizacje stanowią wybór spośród tego typu adaptacji, w wyniku których zabytkowa struktura stała się elementem miejskiej domeny publicznej, jako obiekt (lub zespół) poświęcony funkcjom związanym z kulturą. Wiele spośród obiektów użytkowanych uprzednio przez przemysł lub wojsko wydaje się szczególnie predestynowanych do adaptacji na potrzeby kultury, co pokazuje szereg realizacji europejskich. Udowodniono wielokrotnie², że w czasach *hybrydyzacji kultury*³ współczesne glo-

After a few hundred years or even decades of use, many buildings and architectonic-urban-planning complexes cannot still serve the functions they were originally built for. The reasons for this can be manifold – from changes in technology or standards attributed to a specific function, through ceasing a particular activity, to its dislocation outside the compact urban tissue. With the introduction of the notion of monument, there started a lengthy process of realizing the need to protect the heritage of previous epochs among ever-wider social circles. Nowadays it seems that – at least among the decision-making circles – it is commonly accepted that valuable historic structures need to be adapted to serve new purposes, instead of being destroyed and demolished¹. Several such examples of adaptations can also be found in Madrid. Realisations presented in this article are a selection from among such adaptations, as a result of which historic structure became an element of the urban public domain, as an object (or a complex) serving functions associated with culture. Many objects previously used by the industry or the military seem to be particularly predestined to be adapted to cultural needs, which is displayed by several European realisations. It has been proven repeatedly², that in the times of *hybridisation of culture*³ modern global information society needs a new type of

* dr hab. inż. arch., Instytut Projektowania Urbanistycznego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska

* dr hab. inż. arch., Institute of Urban Design, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

Cytowanie / Citation: Gyurkovich M. Adaptations of historic structures for new functions – part 1 – selected examples from Madrid. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2017;50:31-44

Otrzymano / Received: 14.03.2017 • **Zaakceptowano / Accepted:** 28.03.2017

doi:10.17425/WK50MADRID

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

balne społeczeństwo informacyjne potrzebuje nowego typu miejskich budowli i przestrzeni reprezentacyjnych. Ich roli nie mogą dłużej odgrywać wyłącznie znane z poprzednich epok historycznych budowle sakralne lub siedziby władz, gdyż ich symboliczny przekaz przestaje być rozumiany przez wielu spośród potencjalnych użytkowników. W ostatnich dekadach wzrasta zatem znaczenie budynków i zespołów architektoniczno-urbanistycznych związanych z prezentacją i popularyzacją kultury, wiedzy i sztuki. W miastach Europy wiele z nich powstało w zrewaloryzowanych obiektach i zespołach historycznych, które niegdyś pełniły skrajnie odmienne funkcje. Nobilitacja takich miejsc przez wprowadzanie prestiżowego programu funkcjonalnego przyczynia się także do zmiany postrzegania całych fragmentów⁴ tkanki miejskiej. Bardzo często pełnią one zatem rolę *katalizatorów urbanistycznych*, czego sztandarowym przykładem jest realizacja Muzeum Guggenheima w Bilbao⁵. Przedstawione w artykule dwa przykłady realizacji z Madrytu mieszczą się w tym nurcie myślenia o nowej funkcji w mieście. Są jednak całkowicie odmienne pod względem formy architektonicznej, a także skali interwencji i kształtowania programu funkcjonalnego od realizacji Gehry'ego, która *de facto* jest jedynie nowym, szokującym formalnie typem opakowania znanej od kilkuset lat idei, czyli *muzeum*⁶.

Historia stolicy Hiszpanii – Madrytu⁷, uważanego obecnie za jedno z najważniejszych miast naszego kontynentu, odzwierciedla skomplikowane dzieje Półwyspu Iberyjskiego. W przeciwieństwie do znacznie starszych ośrodków miejskich położonych na wybrzeżu Morza Śródziemnego⁸, które były niegdyś fenickimi lub greckimi koloniami następnie podbitymi przez Rzymian, początki miasta sięgają dopiero wieku IX. Rozwinęło się ono wokół małego muzułmańskiego zamku Madżrit (niektóre źródła podają nazwę *al-Majrit* jako genezę współczesnego brzmienia słowa *Madrid*) położonego na wysokiej skarpie nad niewielką rzeką Manzanares. W czasie rekonkwisty został on zdobyty w 1083 r. przez Alfonsa VI Mężnego i włączony do Królestwa Kastylii. Jednak dopiero Filip II Habsburg przeniósł tutaj z Toledo swoją siedzibę w roku 1561. Z inicjatywy króla rozpoczęła się szybka przebudowa i rozbudowa miasta, będącego w tym czasie centrum pierwszego nowożytnego globalnego imperium⁹. Z tego okresu pochodzą najświetniejsze zabytki architektoniczne miasta – liczne kościoły, klasztory, pałace i kamienice, wraz z zabudową ortogonalnego, XVII-wiecznego Plaza Mayor na czele¹⁰, który powszechnie uważany jest za arcydzieło sztuki urbanistycznej tamtych czasów. Plaza Mayor był przez stulecia miejscem królewskich koronacji, najważniejszych uroczystości państwowych i religijnych, a z czasem także demonstracji politycznych. Wystawiano tam sztuki teatralne, odbywały się corridy, był także miejscem egzekucji. Ostatecznie, od 1606 roku Madryt stał się oficjalną stolicą zjednoczonej Hiszpanii i z niewielkimi przerwami pełni tę rolę do dziś. Po zachodniej stronie miasta, na wysokiej skarpie nad rzeką Manzanares, w miejscu sta-

urban buildings and formal spaces. Their part can no longer be played solely by church buildings of seats of government known from previous historical epochs, since their symbolic message is no longer understood by many potential users. In recent decades the significance of buildings and architectonic-urban-planning complexes associated with presenting and popularising culture, knowledge and art has increased. In European cities many of them were created in revalorised objects and historic complexes, which once used to serve diametrically different functions. Ennobling such places by introducing a prestigious functional programme also contributes to a change in the perception of whole fragments⁴ of urban tissue. Therefore, they frequently play the part of *urban catalysts*, of which the most prominent example is the realisation of the Guggenheim Museum in Bilbao⁵. Two examples of realisations from Madrid, presented in the article, fit into this new trend of thinking about a new function in the city. They are, however, entirely different as far as their architectonic form is concerned, as well as the scale of interference and shaping the functional programme, than Gehry's realisation that *de facto* is only a new, formally shocking type of packaging for an idea that has been known for hundreds of years, namely *museum*⁶.

The history of the capital of Spain – Madrid⁷, currently believed to be one of the most important cities of our continent, reflects the complicated history of the Iberian Peninsula. In contrast to much older urban centres situated along the coast of the Mediterranean⁸, which once used to be Phoenician or Greek colonies subsequently conquered by the Romans, the origins of the city date back merely to the 9th century. It grew around a small Muslim castle called Madżrit (some sources suggest the name *al-Majrit* as the origins of the modern word *Madrid*) located on a high bank over the small Manzanares River. During the Reconquista it was seized in 1083 by Alphonse VI the Brave and incorporated into the Kingdom of Castile. However, it was Philip II Habsburg who moved here his seat from Toledo in 1561. On the king's initiative there commenced quick alterations and growth of the city which was at the time the centre of the first modern global empire⁹. Most magnificent architectonic monuments in the city date back to that period: numerous churches, monasteries, palaces and tenement houses, including buildings surrounding the orthogonal, 17th-century Plaza Mayor¹⁰ that is generally regarded as a masterpiece of urban planning of the time. For centuries Plaza Mayor was the site of royal coronations, the most important state and religious celebrations, and in time also political demonstrations. Theatrical performances and corridas were staged, and executions were carried out there. Finally, in 1606 Madrid became the official capital of united Spain and, with brief interruptions, has served that role until today. On the west side of the city, on the high bank over the Manzanares River, on the site of the former seats of the Visigoth and Muslim rulers which were in turn altered by subsequent mon-

rych siedzib władców wizygockich i muzułmańskich, które następnie były przebudowywane przez kolejnych panujących nad miastem i krajem monarchów (co potwierdzają źródła ikonograficzne i badania archeologiczne) wznosi się jeden z najważniejszych zabytków – Pałac Królewski¹¹. Zabudowa centrum, pośród której znaleźć można wiele perełek architektury i urbanistyki, była uzupełniana i rozbudowywana w okresie świetności i potęgi kolonialnej Hiszpanii, czyli właściwie do okresu wojen napoleońskich¹², który można uważać za początek końca imperium.

Podobnie jak i w innych metropoliach Europy, także i w Madrycie w wieku XIX i w początkach wieku XX nastąpił znaczący rozwój przemysłu¹³. Był to kolejny, po wspomnianym nowożytnym okresie imperialnym, impuls rozwoju struktury przestrzennej miasta. Powstawały manufaktury, fabryki, obiekty związane z rozwijającą się gwałtownie infrastrukturą techniczną i komunikacyjną. Wiele z nich dotrwało do naszych czasów, w tym między innymi budynki dworców¹⁴. Bogacąca się burżuazja wznosiła nowe kamienice i pałace, powstawały też znaczące budynki publiczne, fundowane między innymi przez arystokrację czy nawet rodzinę królewską (jak np. Muzeum Prado)¹⁵. W połowie XIX w. ludność miasta przekroczyła 250 000¹⁶ i jasnym się stało, że aby pomieścić wciąż rosnącą liczbę mieszkańców, a także poprawić warunki sanitarne w przegęszczonej tkance śródmiejskiej, konieczne jest powiększenie i unowocześnienie obszaru zurbanizowanego. W ślad za doświadczeniami katalońskimi¹⁷ przystąpiono do realizacji projektu rozbudowy stolicy. Wypracowany w Barcelonie model *Ensanche* stał się wzorem dla późniejszych działań w wielu miastach hiszpańskich. Stworzony został na bazie prostej, ortogonalnej siatki, której rozmiary były dostosowywane do lokalnych możliwości, preferencji i struktury własnościowej¹⁸. W roku 1860 uchwalono projekt rozszerzenia – El Ensanche de Madrid¹⁹, znacznie powiększający obszar miasta²⁰, który zakładał powstanie nowych placów, reprezentacyjnych alei i promenad, otoczonych prostokątnymi kwartałami mieszkalnymi. Mieścić one miały także wszelkie instytucje konieczne do sprawnego politycznego i gospodarczego funkcjonowania stolicy. Jako nowe centrum miasta zaprojektowano Plaza del Sol, z którego promieniście rozchodzące się ulice łączyły historyczne centrum z nowo projektowanymi dzielnicami. Najbardziej prestiżową częścią Madrytu wzniesioną w tym okresie jest dzielnica Salamanca, a monumentalne aleje – Paseo de Castellana oraz Paseo de Prado – do dziś są wyznacznikiem wysokiej jakości przestrzeni publicznych.

Na tym tle historycznym i przestrzennym oczywistym jest, że wiele budynków w Madrycie zmieniało przez wieki swoje pierwotne przeznaczenie. W tym wiele z nich stało się siedzibami znaczących dla miasta i kraju instytucji kultury, przede wszystkim muzeów²¹, ale także hybrydowych centrów kultury²², odwiedzanych przez tysiące, jeśli nie setki tysięcy osób rocznie. Szczególnie interesujące dla prowadzonych w artykule rozważań wydają się dwie współczesne realizacje *hybrydowych zespołów kultury*²³, które przyczyniają się do rewitalizacji

archs reigning over the city and the country (which is confirmed by iconographic sources and archaeological research) rises one of the most important monuments – the Royal Palace¹¹. Buildings in the centre, among which one can find many gems of architecture and urban design, were added to and expanded during the period of magnificence and colonial power of Spain, i.e. practically until the time of the Napoleonic wars¹² that can be regarded as the end of the empire.

Like in other metropolises of Europe, also Madrid witnessed a significant industrial development in the 19th and the beginning of the 20th century¹³. After the aforementioned modern imperial period, it was yet another impulse for the development of the spatial structure of the city. Manufactures, factories, objects connected to the rapidly developing technological and communications infrastructure were created. Many of those have survived until the present times, including railway station buildings, among others¹⁴. Growing rich, the bourgeoisie erected new tenement houses and palaces; important public buildings were also erected, founded by the aristocracy or even the royal family (e.g. the Prado Museum)¹⁵. In the mid-19th century, the population of the city exceeded 250 000¹⁶ and it became clear that, in order to house the still growing number of inhabitants and to improve the sanitary conditions in the compacted tissue downtown, it was necessary to expand and modernize the urban area. Following the Catalan experiences¹⁷, the realisation of the project of expanding the capital commenced. The *Ensanche* model, worked out in Barcelona, became a pattern for further development in many cities in Spain. It was created on the basis of a simple, orthogonal grid whose dimensions were adjusted to local capabilities, preferences and ownership structure¹⁸. In the years 1860 the project of expansion was approved – El Ensanche de Madrid¹⁹, significantly enlarging the city area²⁰, and which assumed creating new squares, elegant avenues and promenades, surrounded by rectangular residential quarters. They were also to house all institutions necessary to efficient political and economic functioning of the capital. Plaza del Sol was designed to be the new city centre, from which radially stretching streets linked the historic centre with newly designed districts. The most prestigious part of Madrid erected at that time is the Salamanca district, and monumental avenues – Paseo de Castellana and Paseo de Prado, have been indicators of the high standard of public spaces till today.

Against this historical and spatial background, it seems obvious that throughout the ages many buildings in Madrid changed their original purpose, and several of them became seats of cultural institutions important for the city and country, primarily museums²¹ but also hybrid centres of culture²², visited by thousands if not hundreds of thousands people a year. Two contemporary realisations of *hybrid culture complexes*²³ which have contributed to revitalising significant fragments of the urban tissue seem particularly interesting for the considerations presented in

znaczących fragmentów tkanki miejskiej. Są to Centrum Kultury Conde Duque, będące adaptacją osiemnastowiecznego kompleksu dawnych koszar gwardii królewskiej, oraz Centrum Kultury Matadero, które powstało w wyniku modernizacji i rewitalizacji monumentalnego zespołu rzeźni miejskich z początków XX wieku. Obydwa zespoły odznaczają się znaczną powierzchnią na tle otaczającej je tkanki miejskiej, włączając zarazem niedostępne i zamknięte przez dziesięciolecia przestrzenie wewnętrznych dziedzińców i promenad w ogólnomiejski system przestrzeni publicznych hiszpańskiej stolicy. Wydaje się, że niezwykle bogata oferta programowa, związana z promocją kultury, a także z innymi dziedzinami życia miasta i dzielnic je otaczających, przyczynia się do sukcesu tych instytucji, które zdążyły się już wpisać w kulturalną i turystyczną mapę miasta, pomimo fizycznego oddalenia od głównych tras turystycznych i ścisłego, historycznego centrum.

Dawne koszary Conde Duque położone są kilka kwartałów na północ od Pałacu Królewskiego (*Palacio del Oriente*) poza eleganckim Plaza España, w nieco podupadłej obecnie części miasta – *Universidad* – związanej z uniwersytetami i wieloma znaczącymi instytucjami kulturalnymi, edukacyjnymi i religijnymi, pośród stromo pnących się pod górę wąskich uliczek²⁴. Budynek, pomimo zaledwie trzech kondygnacji wysokości, jest niezwykle monumentalny. Został zaprojektowany w drugiej dekadzie XVIII wieku przez architekta królewskiego, Pedra de Ribera, „tak aby pomieścić 600 gwardzistów i 400 koni”²⁵ na planie wydłużonego prostokąta i przez wiele lat był największym budynkiem w mieście. Dłuższy bok obiektu²⁶ mierzący 228 m to najdłuższa, poza Pałacem Królewskim, barokowa elewacja w Madrycie²⁷, sąsiadująca obecnie poprzez wąską ulicę z kilkoma kwartałami miejskimi, których zróżnicowana zabudowa kształtowała się przez cztery ostatnie stulecia. Obiekt był kilkakrotnie przebudowywany. W 1869 roku górne piętra budynków oraz usytuowaną we wschodniej fasadzie wieżę mieszczącą więzienie zniszczył pożar. Pozostając w rękach wojska do końca lat 60. XX wieku zespół służył także jako akademii wojskowa, mieściły się w nim ponadto: obserwatorium astronomiczne, meteorologiczne oraz wojskowe centrum telekomunikacji, którego wysoki maszt górował nad miastem²⁸.

W 1969 roku zapadła decyzja o zmianie funkcji zniszczonego zespołu i przekazaniu go pod zarząd opiekującej się kulturą w czasach frankistowskiej dyktatury instytucji²⁹. Początkowo decydenci nie mogli jednak uzgodnić stanowiska co do przyszłości Conde Duque, a w 1975 roku pojawił się nawet pomysł, aby zniszczone budynki całkowicie wyburzyć. Na szczęście zapobiegło temu uznanie kompleksu w 1976 roku za zabytek o wysokich wartościach historycznych i architektoniczno-artystycznych. Początkowo kilka sal zostało udostępnionych dla celów wystawienniczych. Z czasem kolejne skrzydła były powoli remontowane, dzięki czemu mogły one służyć potrzebom rozwijającego się coraz bardziej Centrum Kultury³⁰. Obecnie misja i program funkcjonalny Centrum są niezwykle skomplikowane i obejmują szereg

the article. They are the Conde Duque Cultural Centre, which is an adaptation of the 18th-century complex of former royal guards' barracks, and the Matadero Cultural Centre, which was created as a result of modernizing and revitalizing the monumental complex of the city slaughterhouse from the beginning of the 20th century. Both complexes cover a considerable area in comparison to the surrounding urban tissue, at the same time including the long-inaccessible and excluded spaces of inner courtyards and promenades into the city system of public spaces in the Spanish capital. It seems that the immensely diverse programme offer connected to promoting culture, as well as other disciplines of city life and surrounding districts, contribute to the success of those institutions that have already become inscribed in the cultural and tourist map of the city despite their physical distance from main tourist routes and the direct, historic centre.

The former Conde Duque barracks are situated several quarters further north from the Royal Palace (*Palacio del Oriente*) beyond the elegant Plaza España, in the nowadays slightly run-down part of the city – *Universidad* – associated with universities and many significant cultural, educational and religious institutions, among climbing up narrow streets²⁴. Despite being merely three-storeys high, the building is extremely monumental. It was designed in the second decade of the 18th century by the royal architect, Pedro de Ribera, “so as to house 600 guardsmen and 400 horses”²⁵ on the plan of an elongated rectangle, and for many years used to be the largest building in the city. The longer side of the object²⁶ measuring 228 m is the longest, besides the Royal Palace, Baroque elevation in Madrid²⁷, currently adjacent across a narrow street to several city quarters whose varied buildings were shaped during the last four centuries. The object was altered several times. In 1869, upper storeys of the buildings and the tower housing a gaol and situated in the eastern façade were destroyed by a fire. Remaining in the hands of the military until the end of the 1960s, the complex also served as a military academy, additionally housing: an astronomical and meteorological observatory and a military centre of telecommunications whose tall mast dominated over the city²⁸.

In 1969 a decision was made about changing the function of the destroyed complex and putting it under the management of an institution supervising culture in the times of the Francoist dictatorship²⁹. Initially, decision-makers were not able to agree on the opinion concerning the future of Conde Duque, and in 1975 there was even an idea to completely demolish the dilapidated buildings. Fortunately, it was prevented by the fact that in 1976 the complex was acknowledged as a monument of high historic and architectonic-artistic value. At the beginning, several rooms were made available for exhibition purposes. With time, subsequent wings were gradually renovated thanks to which they could serve the needs of the developing Cultural Centre³⁰. Nowadays the mission and the functional programme of the Centre are immensely complex

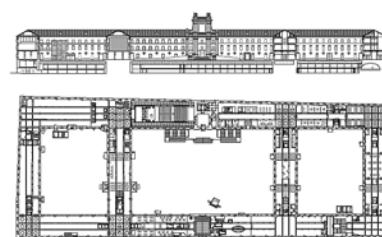
Ryc. 1. Plan Rozszerzenia Madrytu (Ensanche de Madrid) według nakazu królewskiego z 8 kwietnia 1857 – autor C.M. de Castro, 1861 – źródło: Biblioteca Nacional de España – Biblioteca Digital Hispanica – www.bdhrd.bne.es/viewer.vm?id=0000017428 – dostęp: 8.03.2017

Fig. 1. Plan of Expanding Madrid (Ensanche de Madrid) according to the royal order from April 8, 1857 – author: C.M. de Castro, 1861 – source: Biblioteca Nacional de España – Biblioteca Digital Hispanica – www.bdhrd.bne.es/viewer.vm?id=0000017428 – access: 8.03.2017

Ryc. 2. Conde Duque przed ostatnią renowacją, widoczne XIX-wieczne dekoracje ścian – źródło: www.madridhistorico.com – dostęp: 8.03.2017

Fig. 2. Conde Duque before the last renovation, visible 19th-century wall decoration – source: www.madridhistorico.com, access: 8.03.2017

Ryc. 3. Kwartal Conde Duque – rzut parteru i przekrój – źródło – strona projektantów – www.r-arquitectos.com – dostęp 12.03.2017

Fig. 3. Conde Duque quarter – plan of ground floor and cross-section – source – designers' website – www.r-arquitectos.com – access 12.03.2017

Ryc. 4. Conde Duque – widok fragmentu elewacji frontowej z portalem wejściowym – fot. autor (luty 2017)

Fig. 4. Conde Duque – view of a fragment of front elevation with the entrance portal – photo: author (February 2017)

działań związanych z prezentacją i tworzeniem różnych gałęzi kultury, nauki i sztuki: bibliotekę, hermetekę, archiwum miejskie, kina studyjne, sale teatralne, obserwatorium astronomiczne, pomieszczenia służące różnym warsztatom i kursom, a także interakcjom socjalnym wraz z niezbędnym do funkcjonowania tak ogromnego kompleksu zapleczem administracyjnym, a nawet niewielkim zapleczem gastronomicznym³¹.

Najpoważniejsze zmiany wyglądu i struktury wiążą się z całościowym projektem adaptacji i modernizacji kompleksu, która została przeprowadzona w ostatnich

and involve several activities related to presenting and creating various branches of culture, science and art: a library, a hemeroteca, a city archive, cinemas, theatre halls, an astronomical observatory, rooms used as venues for a variety of workshops and courses, as well as social interactions, with an administrative base indispensable to functioning of such a huge complex, and even a small gastronomic base³¹.

The most serious changes in its appearance and structure resulted from the overall project of adaptation and modernisation of the complex, which has been carried out in recent years³². Like many realisations in Spain, this one is also maintained in the minimalist spirit that perfectly harmonises with the preserved architectonic-urban substance thanks to which it has been properly displayed. Elevations were rid off plaster and decorations painted on it during various periods. Thanks to that original bricks have been revealed, and the monumental stone portal decorated with coats of arms in the front elevation remains the only, strongest decorative element. All 19th-century additions made during the reconstruction of the barracks after the fire, when many original details were irretrievably lost, have been removed. Wrought iron grills, ornamental, wooden gates and the most valuable polychromes which, despite destruction, have survived in some rooms until the present times have been protected

Ryc. 5–8. Kwartal Conde Duque – widoki ogólne i detale wewnętrznych dziedzińców – fot. autor (luty 2017)

Fig. 5–8. Conde Duque quarter – general views and details of inner courtyards – photo: author (February 2017)

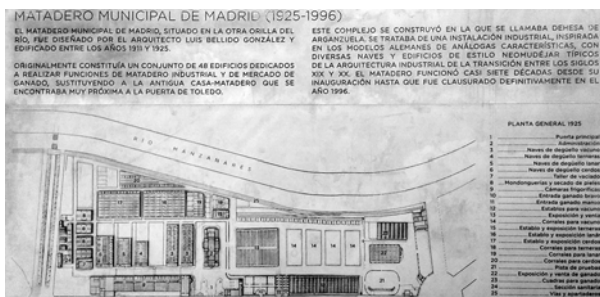
latach³². Podobnie jak wiele realizacji w Hiszpanii, także i ta utrzymana jest w duchu minimalistycznym, co doskonale harmonizuje z zachowaną substancją architektoniczno-urbanistyczną, która dzięki temu została właściwie wyeksponowana. Elewacje zostały oczyszczone z tynku i malowanych na nim w różnych okresach dekoracji. Dzięki temu wyeksponowana została oryginalna cegła, a monumentalny kamienny portal zdobiony herbami w elewacji frontowej pozostaje obecnie jedynym, najsilniejszym elementem dekoracyjnym. Pozbyto się wszelkich XIX-wiecznych dodatków, które powstały po odbudowie koszar po pożarze, kiedy to wiele oryginalnych detali zostało bezpowrotnie zniszczonych. Kute kraty, ozdobne, drewniane bramy oraz najbardziej wartościowe polichromie, które pomimo zniszczeń dotrwały do naszych czasów w niektórych z pomieszczeń, zostały zabezpieczone i wyeksponowane. W innych miejscach, gdzie tylko było to możliwe, wyeksponowano elementy historycznych sklepień, stropów drewnianych lub zachowanej stolarki. W wielu pomieszczeniach udało się przywrócić oryginalną wysokość stropów. Monumentalnemu portalowi wejściowemu odpowiada

and displayed. In other places, wherever it was possible, elements of historic vaults, wooden ceilings or preserved woodwork were displayed. In many rooms it was possible to restore the original height of the ceilings. Monumental entrance portal corresponds to the façade of the former chapel, situated along the axis of the main courtyard, which remains the only decorative element in this urban interior. Sheets of glass, minimalist details from stainless steel and a few emergency staircases maintained in similar aesthetics³³ are virtually the only elements “added” to the historic structure, visible from outside. However, because of serious damage and later alterations, many interiors have a completely contemporary character.

In contrast to the Conde Duque quarter, objects of the former Matadero slaughterhouse were built on the outskirts of the 19th-century city, just beyond the outline indicated by the Plan de Castro, on the Manzanares River, to the south of the historic centre of Madrid. The tender for their realisation was won by Joaquín Saldaña, but finally the realised in the years 1907–1926 complex housing the slaughterhouse and

usytuowana na osi głównego dziedzińca fasada dawnej kaplicy, która pozostaje jedynym elementem dekoracyjnym w tym wnętrzu urbanistycznym. Surowe tafle szkła i minimalistyczny detal z blachy nierdzewnej oraz kilka ewakuacyjnych klatek schodowych, utrzymanych w podobnej estetyce³³, to właściwie jedyne widoczne z zewnątrz elementy „dodane” do zabytkowej struktury. Natomiast ze względu na poważne zniszczenia i późniejsze przebudowy wiele wewnątrz ma całkowicie współczesny charakter.

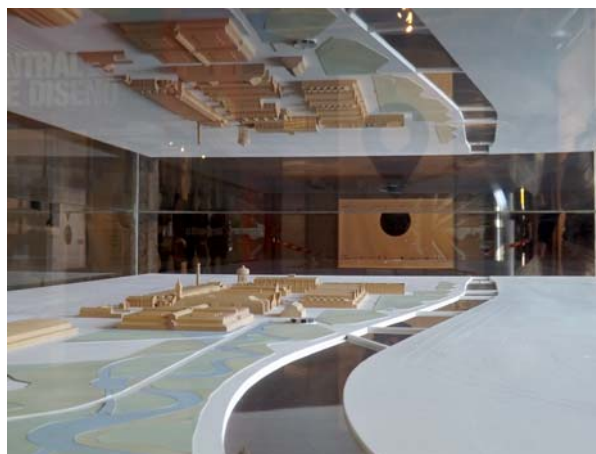
W przeciwieństwie do kwartału Conde Duque, dawne obiekty rzeźni Matadero powstały na obrzeżach dziewiętnastowiecznego miasta, zaraz poza obrysem wynikającym z Planu de Castro, nad rzeką Manzanares, na południe od historycznego centrum Madrytu. Konkurs na ich realizację wygrał Joaquín Saldaña, ale ostatecznie autorem zrealizowanego w latach 1907–1926 zespołu mieszczącego rzeźnię miejskie i targ zwierzęcy został architekt miejski Luis Bellido González oraz inżynier J. Eugenio Ribera Antaste. Kompleks był następnie rozbudowany w latach 30. XX wieku³⁴. Składał się on z kilkunastu hal różnej wielkości i rozpiętości, których pierwotne przeznaczenie było także zróżnicowane, oraz budynków administracyjnych i budowli inżynierskich. Całość była dobrze skomunikowana poprzez system wewnętrznych uliczek, których centrum stanowił duży otwarty plac. Dodatkowo cały obszar ogrodzony był murem o długości 2,5 km, który zamykał teren o powierzchni 165 415 m². Dominantami przestrzennymi i punktami orientacyjnymi w tym skomplikowanym systemie były wieża zegarowa umieszczona na głównej osi kompozycyjnej na jednym z budynków administracyjnych na północnym krańcu

Ryc. 9. Tablica pamiątkowa z rzutem historycznego założenia rzeźni miejskich w Madrycie – fot. autor (luty 2017)

Fig. 9. Commemorative plaque with a plan of the historic complex of the city slaughterhouse in Madrid – photo: author (February 2017)

założenia oraz późniejsza, żelbetowa wieża ciśnień od strony południowego wejścia przy Plaza Legazpi. Wszystkie budynki, ujednolicone stylistycznie, poprzez racjonalne wykorzystanie czterech głównych materiałów: cegły, dekoracyjnej ceramiki, szarego kamienia oraz żeliwnych elementów konstrukcyjnych, utrzymane były w stonowanej wersji stylu neo-mudejar. Kompleks Matadero stał się wzorem dla wznoszonych w całej Hiszpanii w tym czasie (w pierwszej połowie XX wieku) zespołów przemysłowych i hal targowych. Jego znaczenie jest zatem również symboliczne, pomi-

Ryc. 10. Model Matadero eksponowany w jednej z hal – widoczne dominanty wysokościowe założenia – wieża zegarowa i wieża ciśnień – fot. autor (luty 2017)

Fig. 10. Model of Matadero exhibited in one of the halls – visible dominant heights of the complex – the clock tower and water tower – photo: author (February 2017)

cattle market was designed by the city architect, Luis Bellido González, and an engineer, J. Eugenio Ribera Antaste. The complex was later expanded during the 1930s³⁴. It consisted of several halls of varying sizes and span, whose original purpose was also varied, as well as administrative and engineering buildings. The whole was well communicated via a system of inner streets the centre of which was a huge open square. Additionally, the whole complex was surrounded by a wall 2.5 km long which enclosed the area covering 165 415 m². Spatial dominants and landmarks in this complicated system were the clock tower situated along the main composition axis on one of the administrative buildings at the north end of the complex, and the later ferroconcrete water tower on the side of the south entrance at Plaza Legazpi. All buildings, made stylistically homogeneous by rational use of the main four materials: brick, decorative pottery, grey stone and cast-iron construction elements, were maintained in the toned-down version of the neo-mudejar style. The Matadero complex became a model for industrial complexes and covered market halls erected all over Spain at the time (the first half of the 20th century). Its significance is also symbolic, not to mention the obvious historic and architectonic-artistic values³⁵.

In the second half of the 20th century, when the city approached the Matadero area and housing estates were built on the other bank of the river, the original function of the complex became more and more uncomfortable for local inhabitants, also for logistic reasons. Already since the turn of the 1960s and 1970s, the complex belonged to downtown districts, becoming a subject of numerous projects, workshops and debates. During the 1970s the significance of the original function of the area deteriorated so much that already in 1983 the first adaptation work commenced, when some of the halls were modernised to serve cultural and sports functions³⁶, though the slaughterhouse finally closed down only during the mid-1990s. It was then

Ryc. 11. Wejście do zespołu Matadero od strony Plaza Legazpi – fot. autor (luty 2017)

Fig. 11. Entrance to the Matadero complex from Plaza Legazpi – photo: author (February 2017)

Ryc. 12. Główna oś założenia Calle de Matadero, widok w kierunku wieży zegarowej Casa de Reloj – fot. autor (luty 2017)

Fig. 12. Main axis of the Calle de Matadero complex, view towards the clock tower Casa de Reloj – photo: author (February 2017)

jając oczywiste wartości historyczne i architektoniczno-artystyczne³⁵.

Wraz ze zbliżaniem się w drugiej połowie XX wieku gęstej zabudowy miejskiej do terenów Matadero oraz budową osiedli mieszkaniowych na drugim brzegu rzeki pierwotna funkcja kompleksu stawała się coraz bardziej uciążliwa dla okolicznych mieszkańców, także ze względów logistycznych. Już od przełomu lat 60. i 70. XX wieku kompleks znalazł się w obrębie śródmiejskich dzielnic, stając się tematem rozlicznych projektów, warsztatów i dyskusji. W latach 70. znaczenie pierwotnej funkcji terenu na tyle podupadło, że już w 1983 roku przystąpiono do pierwszych prac adaptacyjnych, kiedy to niektóre spośród hal przystosowano do funkcji kulturalnych i sportowych³⁶, chociaż ostatecznie rzeźnię zamknięto dopiero w połowie lat 90. XX wieku. Wtedy też rozpoczęto prace adaptacyjne w kolejnych opuszczonych halach, przystosowując je do nowych potrzeb funkcjonalnych i sanitarnych. Najważniejszą, zarówno pod względem funkcjonalnym, jak i formalnym, spośród ówczesnych transformacji wydaje się być adaptacja części hal na siedzibę Baletu i Tańca Narodowego³⁷. Ta transformacja sprawiła, że Matadero stało się miejscem rozpoznawalnym na kulturalnej mapie Madrytu.

Ryc. 13. Główna oś założenia Calle de Matadero, widok w kierunku wieży ciśniowej – fot. autor (luty 2017)

Fig. 13. Main axis of the Calle de Matadero complex, view towards the water tower – photo: author (February 2017)

Ryc. 14. Niedzielny festyn na głównym placu zespołu – widoczne mobilne meble miejskie – fot. autor (luty 2017)

Fig. 14. Sunday fete on the main square of the complex – visible mobile city furniture – photo: author (February 2017)

that adaptation work commenced in other abandoned halls, adapting them to new functional and sanitary needs. The most important among the then transformation, both in the functional and formal respect, seems to be converting some of the halls into the seat of the National Ballet and Dance³⁷. That transformation made Matadero a recognisable site on the cultural map of Madrid.

The overall activities aimed at revitalising the area were undertaken alongside the realisation of one of the most important urban-planning projects in Madrid at the beginning of the 21st century, namely *Madrid Río*, broadly discussed in the literature of the subject³⁸. The main aim of the project in the urban planning dimension was returning the Manzanares River to the city and creating attractive embankments – green recreational areas to replace highways that completely separated the river from the surrounding urban tissue. Revitalisation of the Matadero complex, as another area increasing a considerable section of that urban barrier, was the largest volume project associated with this mostly architectonic-landscape enterprise³⁹. As a result of the whole project-realisation process, coordinated by the city under the supervision of conservation services, since 2006 a coherent hybrid culture complex has been

Ryc. 15–16. Wybrane wnętrza urbanistycznego kompleksu Matadero – fot. autor (luty 2017)

Fig. 15–16. Selected urban interiors of the Matadero complex – photo: author (February 2017)

Całościowe działania zmierzające do rewitalizacji obszaru podjęto wraz z realizacją jednego z najważniejszych projektów urbanistycznych Madrytu początku XXI wieku, czyli *Madrid Río*, szeroko omówionego w literaturze przedmiotu³⁸. Głównym celem projektu w wymiarze planistycznym było przywrócenie miastu rzeki Manzanares i stworzenie atrakcyjnych nabrzeży – zielonych terenów rekreacyjnych, w miejsce dróg szybkiego ruchu, które całkowicie odcinały rzekę od otaczającej ją tkanki miejskiej. Rewitalizacja kompleksu Matadero, jako kolejnego obszaru powiększającego na znacznym odcinku tę barierę urbanistyczną, była największym projektem kubaturowym związanym z tym, przede wszystkim architektoniczno-krajobrazowym, przedsięwzięciem³⁹. W wyniku całego, koordynowanego przez miasto, objętego nadzorem służb konserwatorskich procesu projektowo-realizacyjnego od 2006 powstaje spójny hybrydowy zespół kultury o skomplikowanym, uzupełniającym się, czasami niecodziennym programie funkcjonalnym. Wewnętrzne uliczki i technologiczne przejścia pomiędzy obiektami rzeźni stały się pełnowartościowymi przestrzeniami publicznymi, wyposażonymi w pomysłowo rozwiązane meble miejskie. Nie wszystkie obiekty zostały już udostępnione. W niektórych wciąż (stan na luty 2017) trwają prace budowlane. Poszczególne projekty były realizowane przez różnych architektów⁴⁰. W zależności od potrzeb i koncepcji projektowej albo utrzymywano post-industrialny, na poły zaniedbany charakter wnętrza, albo też tworzone eleganckie, czyste przestrzenie o wysokiej jakości nowoczesnych materiałów wykończeniowych⁴¹. Wszystkie projekty łączy jednak minimalna interwencja w wygląd zewnętrzny zastanej, historycznej substancji architektonicznej i oszczędność form wyrazu. W ten sposób projekt rewitalizacji Matadero wpisuje się w powszechny w Hiszpanii nurt, do którego należy także uprzednio omówiona adaptacja Conde Duque.

Postęp cywilizacyjny i rozwój technologiczny od stuleci wymuszał zmiany użytkowania przestrzeni miejskich, w tym może przede wszystkim substancji architektonicznej budującej tkankę urbanistyczną. Globalne procesy ekonomiczne sprawiły, że w ostatnim półwieczu obserwujemy wycofywanie się produkcji przemysłowej, która niegdyś stanowiła o sile i mocnej

Ryc. 17. Wejście do Czytelni – fot. autor (luty 2017)

Fig. 17. Entrance to the Reading Room – photo: author (February 2017)

growing with a complicated, complementary, sometimes unusual functional programme. Inner streets and maintenance passages between slaughterhouse objects became full-value public spaces, equipped with ingenious city furniture. Not all objects have already been made available. In some of them (state in February 2017) construction work is still carried out. Particular projects have been realised by various architects⁴⁰. Depending on the needs and project concept, either the post-industrial, slightly neglected character of interiors was maintained, or elegant, *clear* spaces were created using high-quality modern finishing materials⁴¹. However, all projects are connected by minimum interference into the external appearance of the existing, historic architectural substance and frugality in forms of expression. In this way, the project of revitalisation of Matadero fits into the trend common in Spain, to which the previously discussed adaptation of Conde Duque also belongs.

For centuries civilisational progress and technological development have enforced changes in the use of urban space, including primarily the architectural substance building urban tissue. As a result of global economic processes, during the last half a century we could observe industrial production which used to decide about the power and strong position of our

Ryc. 18–19. Widoki hybrydowego zespołu kultury Matadero z drugiego brzegu rzeki Manzanares– fot. autor (luty 2017)
 Fig. 18–19. Views of the hybrid culture complex of Matadero from the other bank of the Manzanares River – photo: author (February 2017)

Ryc. 20–23. Wnętrza poszczególnych hal, zaadaptowanych do różnych funkcji – fot. autor (luty 2017)
 Fig. 20–23. Interiors of particular halls, adapted to various functions – photo: author (February 2017)

pozycji starego kontynentu, w inne obszary świata. Tym samym w miastach europejskich, także w obrębie ich centralnych dzielnic, pozostało wiele opustoszałych i niechcianych budynków, zespołów architektoniczno-urbanistycznych i struktur inżynierskich. Świadczące niegdyś o wysokim statusie miast i metropolii zabytki związane z dziedzictwem przemysłowym niejednokrotnie posiadają, poza historyczną, także dużą wartość artystyczną. Towarzyszą im często obiekty infrastruktury technicznej i komunikacyjnej. Takie zespoły i obiekty, które nie mogą już pełnić dotychczasowych funkcji, adaptowane są coraz częściej na rozmaite potrzeby. Wiąże się to także z wytycznymi wynikającymi z potrzeb zrównoważonego rozwoju, w imię których konieczne wydaje się być ponowne wykorzystanie już raz zurbanizowanych obszarów, w celu zachowania jak największych terenów naturalnych poza miastami i wewnątrz nich. Przedstawione w artykule przykłady stanowią dowód na długofalowe działania rewitalizacyjne, które przyczyniły się do wzbogacenia miasta w znaczące dla jego statusu hybrydowe zespoły kultury. Jest to tym istotniejsze, że także w czasie pełnienia swoich pierwotnych funkcji, zarówno obszar Matadero, jak i kwartał Conde Duque stanowiły znaczące elementy struktury urbanistycznej Madrytu, zatem ich wysoka pozycja pośród miejskich obiektów publicznych została utrzymana. W wymiarze interwencji architektoniczno-konserwatorskich ich adaptacja mieści się we współczesnych trendach podobnych działań w innych wiodących miastach europejskich⁴².

continent, withdrawing into other areas of the world. Thus, many abandoned and unwanted buildings, architectural – urban-planning complexes and engineering structures were left in European cities, and within their central districts. Once bearing evidence of the high status of cities and metropolises, monuments related to industrial heritage frequently possess not merely historic but also considerable artistic value. They are often accompanied by objects of technological and communications infrastructure. The complexes and objects which can no longer serve their previous functions are more and more frequently adapted to various needs. It is also connected to guidelines resulting from the needs of sustainable development, because of which it seems necessary to re-use the already urbanised areas in order to preserve the largest possible natural areas both outside and inside cities. The examples presented in the article are evidence of long-term revitalisation activities that contributed to enriching the city with hybrid cultural complexes significant for its status. It is even more important, since also during serving their original functions both the Matadero area and the Conde Duque quarter constituted essential elements of the urban structure of Madrid, therefore their high place among urban public objects has been retained. From the perspective of architectural-conservation interference, their adaptation fits into the modern-day trends in similar activities carried out in other leading European cities⁴².

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- [1] Benevolo L. Miasto w dziejach Europy. Wydawnictwo Krąg – Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa, 1995.
- [2] Biere Arenas R., Gyurkovich M.(eds.) Back to the Sense of the City: 11th VCT International monograph book, Year 2016, July, Krakow. CPSV, Barcelona, 2016, online publication: <https://upcommons.upc.edu/handle/2117/90350>
- [3] Böhm A. O czynniku kompozycji w planowaniu przestrzeni. Wyd. PK, Kraków, 2016.
- [4] Cerdà I. Teoría de la construcción de las ciudades. Vol. 1. Barcelona, 1859. Reeditado en 1991 por el Ministerio de Administraciones Públicas, el Ayuntamiento de Barcelona y el Ayuntamiento de Madrid.
- [5] Cerdà I. Teoría de la construcción de las ciudades. Vol. 2. Madrid, 1861. Reeditado en 1991 por el Ministerio de Administraciones Públicas, el Ayuntamiento de Barcelona y el Ayuntamiento de Madrid.
- [6] Dudzic-Gyurkovich K. Przestrzenie odzyskane – wybrane współczesne rehabilitacje terenów dróg szybkiego ruchu w miastach europejskich. In: Kantarek A.A. (ed.) Wyznaczniki kształtu współczesnej przestrzeni urbanistycznej. Monografia 509, Wyd. PK, Kraków, 2015.
- [7] Fernandez-Galiano L. (ed.) Museos del Mundo – Twelve World Museums. Arquitectura Viva Monografías 139/ 2009.
- [8] Fernandez-Galiano L. (ed.) España 2013. Arquitectura Viva Monografías 159/160/ 2013.
- [9] Frampton K. Modern Architecture. A critical history. Oxford University Press, Oxford, 1980.
- [10] Franta A. Kultura miasta. In: Serce Miasta. Czasopismo Techniczne 2008;108(2A).
- [11] Futugawa Y. (ed.) Jean Nouvel. GA DOCUMENT no. 111, March 2010, Tokyo.
- [12] Ghirardo D. Architektura po modernizmie. Wyd. VIA, Wrocław – Toruń, 1999.
- [13] Gyurkovich M. MuseumsQuartier jako dopełnienie kompozycyjne Forum Cesarskiego w Wiedniu. Wiadomości Konserwatorskie 2011;29.
- [14] Gyurkovich M. Współczesne adaptacje barcelońskich zabytków z przełomu wieków XIX i XX. Wiadomości Konserwatorskie 2012;31.
- [15] Gyurkovich M. Hybrydowe przestrzenie kultury we współczesnym mieście europejskim. Wyd. PK, Kraków, 2013.
- [16] Nyka L., Szczepański J. (eds.) Kultura dla rewitalizacji. Rewitalizacja dla kultury. CSW ŁAŻNIA, Gdańsk, 2010.

- [17] Pabich M. O kształtowaniu muzeum sztuki, Prze-strzeń piękniejsza od przedmiotu. IAIU PŁ, Łódź, 2004.
- [18] Poveda P. (ed.) Herzog & de Meuron 1998–2002 – the nature of artifice. *El Croquis* 2002;109/110.
- [19] Poveda P., Marquez Cecilia F. (eds.) Herzog & de Meuron 2005–2010 – programme, monument, landscape. *El Croquis* 2013;152/153.
- [20] de Solà-Morales M. Cerdà/Ensanche. Edicions UPC, Barcelona, 2010.
- [21] Węclawowicz-Gyurkovich E. Architektura najnowsza w historycznym środowisku miast europejskich. Wyd. PK, Kraków, 2013.
- [22] Zuziak Z.K. Urbanism and cultural heritage. Strategies, actors and structures in the labyrinths of urbanity. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2015;43.

¹ Porównaj np. [22].

² Co potwierdzają liczne badania i publikacje, np. [2], [7], [8], [10], [11], [12], [16], [17], [18], [21], w tym autorskie – np. [13], [14], [15].

³ Termin spopularyzowany w kilku pozycjach autorstwa prof. Zygmunta Baumana, [za: 15].

⁴ W rozumieniu Kevina Lyncha – *rejonów*.

⁵ Tzw. *efekt Bilbao*, wielokrotnie opisywany w publikacjach naukowych na całym świecie, nigdy nie został powtórzony na tak ogromną skalę w innym miejscu. Niemniej jednak wiele podobnych pod względem programowym projektów kulturalnych wciąż realizowanych jest w miastach i metropoliach europejskich, a także w innych częściach naszego globu – por. np. [2], [8], [10], [15], [16], [17], [19], [21].

⁶ Por. np. [12], [15], [17], [21], op. cit.

⁷ Madryt położony jest w centralnej, półpustynnej części Półwyspu Iberyjskiego, w pobliżu gór Sierra de Guadarrama. Pomimo wielu podań i legend wiążących powstanie miasta z okresem panowania rzymskiego udokumentowane przekazy o jego istnieniu pochodzą dopiero z wieku X i odnoszą się do okresu panowania władców muzułmańskich. Od XI wieku pozostaje w rękach królów chrześcijańskich (z przerwami na czasy republiki i dyktatury w wiekach XIX i XX). Prawa miejskie przyznane w 1118 roku, a od początku XIV wieku był jednym z miejsc obrad Kortezów i jedną z siedzib królów Kastylii. Obecnie to stolica – centrum polityczne, gospodarcze, administracyjne i kulturalne Królestwa Hiszpanii, zamieszkiwany przez 3,2 miliona mieszkańców (w 2015 r.), podczas gdy stosunkowo zwarty obszar metropolitalny zamieszkuje ok. 6,5 milionów mieszkańców – <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Madryt;3935934.html>; także <http://www.madrid.es/portal/site/munimadrid> dostęp 08.03.2017.

⁸ Jak chociażby Barcelona, Tarragona czy Walencja.

⁹ Filip II Habsburg był królem Neapolu i Sycylii, Hiszpanii, Portugalii (wraz z ich zamorskimi koloniami w Ameryce, Afryce i Azji), władcą Niderlandów, zatem jego władza rozciągała się na liczne terytoria usytuowane na obszarze całego ówczesnie znanego świata. Prowadzona przez niego polityka imperialna była naturalną kontynuacją polityki jego ojca, cesarza Karola V Habsburga – www.encyklopedia.pwn.pl – dostęp 08.03.2017.

¹⁰ Po przeniesieniu stolicy do Madrytu Filip II zaangażował do przebudowy dawnego targowiska w reprezentacyjny plac miejski dwóch architektów – byli to Juan de Herrera oraz Francisco de Mora. Prace były kontynuowane za panowania Filipa III (którego pomnik stoi obecnie w centrum placu) pod kierunkiem J. Gomez de Mora, który doprowadził do ukończenia Plaza Mayor w latach 1617–1619. Usytuowany w gęstej, organicznej siatce ulic, które odpowiadają skomplikowanej topografii terenu, plac uzyskał formę prostokąta o wymiarach 120 × 90 m. Otoczony jest przez pięciokondygnacyjne budynki o identycznych elewacjach, z szerokimi podcieniami, w których znajduje się dziewięć nieregularnie

rozieszczonych wejść na plac, wynikających z wcześniejszego przebiegu wąskich uliczek. Spośród pomarańczowo-czerwonych kamienic wyróżniono jedynie dwa gmachy, położone na krótszej osi placu (czyli naprzeciw siebie na jego dłuższych bokach), które udekorowano niewysokimi wieżyczkami o strzelistych hełmach. Dzisiejszą formę plac uzyskał dopiero w 1790 roku pod nadzorem architekta J. de Villanueva, gdyż wcześniej budynki go okalające kilkakrotnie spłonęły w pożarach trawiących miasto. W ostatnich latach elewacje zostały starannie odrestaurowane, a na Plaza Mayor organizowane są multimedialne projekcje i spektakle typu *światło i dźwięk*, w których zabytkowa struktura jest nie tylko tłem, ale przede wszystkim *głównym aktorem* przedstawianych wydarzeń. Porównaj liczne źródła encyklopedyczne oraz www.madridhistorico.com – dostęp 10.03.2017.

¹¹ *Palacio Real de Madrid* lub *Palacio Del Oriente*, w swoim obecnym kształcie pochodzi dopiero z lat 1737–1764. Wcześniejszy pałac, tzw. *Stary Alkazar*, będący siedzibą Habsburgów, spłonął 24 grudnia 1734 roku. Większość pozostałości poprzednich budowli zniszczonych we wspomnianym pożarze zostało rozebranych. Pierwotne plany obecnego pałacu sporządził włoski architekt, Filippo Juvara, który zmarł w 1736 roku. Jego następcą, Juan Bautista Sachetti, był zmuszony ze względów finansowych do znacznego ograniczenia rozmiarów planowanego pierwotnie założenia pałacowego. Wzorowany wyraźnie na pałacu w Wersalu obiekt powstał z inicjatywy króla Filipa V Burbona, jednak pierwszym władcą, który w nim zamieszkał, był jego syn, Karol III Hiszpański. – www.encyklopedia.pwn.pl – op. cit., także: www.madridhistorico.com – op. cit.

¹² Z przerwami na toczące się na Półwyspie wojny, w tym szczególnie niszczycielską dla kraju i samego miasta wojnę o sukcesję hiszpańską z lat 1702–1714 – www.encyklopedia.pwn.pl – op. cit.

¹³ Obecnie wciąż pozostaje drugim – po Barcelonie – ośrodkiem przemysłowym Hiszpanii – *ibidem*.

¹⁴ Przede wszystkim monumentalna hala dworca Atocha (obecnie adaptowana na oranżerię z kawiarniami i restauracjami) – wybudowana w latach 1888–1892 według projektu Alberto de Palacio, jako hala z żeliwa i szkła o wymiarach 152 × 48 m i wysokości 27 m. www.madridhistorico.com, op. cit.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ A pod koniec kolejnej dekady sięgnęła już 300 000 – www.correos.es – dostęp 11.03.2017.

¹⁷ Chodzi o zaaprobowany w 1859 roku projekt rozszerzenia Barcelony – Eixample (po kastyljsku Ensanche), jedno z największych osiągnięć dziewiętnastowiecznej urbanistyki europejskiej (i nie tylko), którego autorem był Ildefonso Cerdà. Wielokrotnie omawiany w publikacjach na całym świecie, w tym także: [4], [5], [15], [20].

¹⁸ Wielu naukowców, w ślad za prof. Manuelem de Solà-Morales, uważa, że u źródeł formy urbanistycznej XIX-wiecznych rozszerzeń miast hiszpańskich legł prosty model

rusztowy, wywodzący się z tradycji greckiej, rzymskiej i średniowiecznej niemieckiej, a następnie z powodzeniem implementowany i udoskonalany przez imperialną administrację hiszpańską we wszystkich miastach Nowego Świata – [20].

¹⁹ Zwany także od nazwiska autora C.M de Castro – *El Plan de Castro*. W przeciwieństwie do Barcelony, gdzie Eixample zaprojektowano na rozległej nizinie, a wypełnianie rusztu ulic tkanką trwa właściwie do dzisiaj, plan Ensanche dla Madrytu był zdecydowanie mniejszy. Trudna topografia mogła być jedną z przyczyn. Już w latach 30. XX wieku obszar objęty planem został całkowicie zabudowany (nie zawsze do końca z pierwotnym założeniem), a miasto rozwinęło się obecnie znacznie poza przewidziane wówczas granice. Jednak współczesna tkanka niekiedy kontynuuje główne dziewiętnastowieczne osie.

²⁰ Do 2294 ha z 800 ha w chwili jego uchwalenia – *www.correos.es*, op. cit.

²¹ Jak np. adaptacja XVIII-wiecznego zespołu szpitalnego, zlokalizowanego w bezpośrednim sąsiedztwie wspomnianego dworca Atocha, na Muzeum Narodowe Centrum Sztuki Królowej Zofii z początku lat 90. ubiegłego wieku, wraz z futurystyczną rozbudową obiektu przez Jeana Nouvela otwartą w roku 2005, która była wielokrotnie prezentowana w prasie branżowej i opracowaniach naukowych – np. [11], [21], porównaj także – *www.museoreinasofia.es* – dostęp 05.03.2017.

²² Mowa tutaj o chociażby spektakularnej realizacji Caixa Forum Madrid, według projektu biura Herzog & de Meuron. Odważna adaptacja obiektu przemysłowego (elektrowni Mediodia) zlokalizowanego w samym centrum hiszpańskiej stolicy, przy Paseo del Prado, została oddana do użytku w roku 2008. W nowym obiekcie wykorzystano ceglana „skorupę” dawnej elektrowni, którą umiesiono ponad poziom terenu, dzięki czemu powstał zacieniony plac łączący się z systemem przestrzeni publicznych miasta. Nowe struktury powstały pod ziemią (audytorium) oraz jako wykonana z *cortenu* nadbudowa istniejących kubatur. Wnętrze całkowicie przebudowano, pozostawiając fragmenty systemu konstrukcyjnego. W sensie formalnym jest to zatem budynek hybrydowy, łączący współczesną i zabytkową strukturę, a także wnętrze z przestrzenią publiczną. Jest też hybrydą funkcjonalną (opartą na wzorcach programowych wprowadzanych przynajmniej od czasu realizacji Centrum Pompidou w Paryżu w roku 1977). Szczegółową definicję i typologię hybrydowych obiektów kultury autor zawarł w swojej cytowanej już tutaj wielokrotnie monografii [15]. Bibliografia samego obiektu jest bardzo szeroka, np. [18], [19], [21], *www.agenda.obrasocial.lacaixa.es/es/caixaforum-madrid* – dostęp 12.03.2017.

²³ Również zdefiniowanych przez autora po raz pierwszy w: [15].

²⁴ Spośród innych godnych uwagi obiektów, w sąsiedztwie znajduje się też zabytkowy klasztor będący siedzibą Zakonu Rycerzy św. Jakuba, Państwowe Konserwatorium Muzyczne oraz Museo ABC (proj. Aranguren & Gallegos Arquitectes, 2006–2010) *www.arangurengallegos.com/ag/portfolio_page/abc-museum* – dostęp 18.02.2017.

²⁵ Budowę, zainicjowaną na zlecenie króla Filipa V, rozpoczęto pod koniec 1717 roku, a ukończono na początku lat 30. XVIII wieku – *www.condeduquemadrid.es/en/info/conde-duque* – dostęp 09.03.2017.

²⁶ A właściwie zespołu budynków tworzącego wewnątrz prostokątnego obrysu trzy przestronne dziedzińce – por. rysunek rzutu.

²⁷ Co jednoznacznie budzi skojarzenia z zespołem wiedeńskich stajni cesarskich, również zaadaptowanych na *hybrydowy zespół kultury* i omówionych chociażby w autorskich publikacjach: [13], [15].

²⁸ *www.condeduquemadrid.es* – op. cit.

²⁹ *Junta Central del Acuartelamiento* – ibidem.

³⁰ Centro Cultural Conde Duque jako instytucja kultury miasta Madrytu zostało utworzone w 1983 roku. Od tego czasu kolejni dyrektorzy poszerzali zakres działalności centrum, zarazem starając się o środki finansowe na remonty konserwatorskie kolejnych fragmentów kompleksu. Centro Cultural Conde Duque jest obecnie jednym z trzech podobnych ogólnomiejskich hybrydowych centrów kultury finansowanych przez władze miejskie (nie licząc 21 dzielnicowych centrów czy *domów kultury*). Kolejnymi są *Centro Centro* przy Paseo del Prado (*www.centrocentro.org*) oraz omówione w dalszej części niniejszego artykułu Centrum Sztuk Współczesnych Matadero Madrid – tamże; *www.madrid.es*; *www.mataderomadrid.org* – dostęp 03.02.2017.

³¹ *www.condeduquemadrid.es* – op. cit.

³² Projekt wykonany w pracowni *riaño+arquitectes*, którego autorem jest Carlos de Riaño Lozano, z roku 2005, zrealizowano etapami w latach 2008–2011. Dużą część programu funkcjonalnego umieszczono pod ziemią – przede wszystkim pod dziedzińcami i w dawnych piwnicach, uzyskując 58 777 m² powierzchni użytkowej, w stosunku do około 48 600 m² przed przebudową; *www.archdaily.com*; *www.r-arquitectos.com* – dostęp 12.03.2017.

³³ Która jest charakterystyczna dla realizacji hiszpańskich ostatniego ćwierćwiecza. W 2017 roku taka postawa twórcza została doceniona także przez jury Pritzker Prize, która została przyznana katalońskim architektom – Rafael Aranda, Carme Pigem oraz Ramón Vilalta z miasteczka Olot, tworzącym właściwie wyłącznie w Katalonii (po obu stronach hiszpańsko-francuskiej granicy). Zdaniem autora, nie deprecjonując w żaden sposób nagrodzonych twórców i ich indywidualnych projektów, można także rozumieć tę nagrodę szerszej – jako uznanie dla pewnego nurtu twórczości architektonicznej, uprawianej na Półwyspie Iberyjskim (tak w Hiszpanii, jak i Portugalii) powszechnie – *www.pritzkerprize.com* – dostęp 10.03.2017.

³⁴ Dane za opracowanym przez Izbę Architektów Madrytu przewodnikiem po historycznej architekturze miasta: *www.guia-arquitectura-madrid.coam.org* – dostęp 12.02.2017.

³⁵ *www.mataderomadrid.org* – op. cit.

³⁶ Autorem adaptacji przeprowadzonych w latach 1983–86 był Rafael Fernández-Rañada Gándara – *www.guia-arquitectura-madrid.coam.org*, op. cit.

³⁷ Czyli Ballet Nacional y Compañía Nacional de Danza, autorzy adaptacji: Antonio Fernández Alba, José Luis Castillo-Puche Figueira – 1990 (projekt) 1993–1999 (realizacja) – ibidem.

³⁸ Spośród wymienionych w bibliografii, pozycje: [6], [8].

³⁹ Jeśli nie liczyć przekrycia autostrady na ponad 7-kilometrowym odcinku – począwszy od okolic rzeźni na południu, daleko poza Pałac Królewski i związany z nim zespół parków na północy.

⁴⁰ Centrum Twórczości Współczesnej – projekt adaptacji wystybuli oraz instalacje intermedialne: Arturo Franco Díaz i Fabrice van Teslaar: 2006–2007; Rehabilitacja centralnych hal (w tym studia nagrań, główne audytorium kompleksu), tzw. *Naves del Español* – projekty: Emilio Esteras Martín: 2007–2010 oraz Justo Benito Batanero: 2009–2010; Centrum Rysunku – projekt: José Antonio García Roldán: 2007; Hala warsztatów i biuro administracyjne komplek-

su – projekt: Arturo Franco Díaz: 2010; główna przestrzeń publiczna – *Calle y Plaza Matadero* – projekt: Ginés Garrido Colmenero, Carlos Rubio Carvajal, Fernando de Porrás-Isla-Fernández y Rodríguez de los Ríos: 2011; ruchome meble miejskie *ESCARAVOX* – projekt: Andrés Jaque Ovejero: 2012; Hala (*Nave*) 16 – projekt: Alejandro Vírveda Aizpun, José Ignacio Carnicero, Alonso-Colmenares i Ignacio Vila Almazán: 2011; Kinoteka, Kantyna i Archiwum – projekt: José María Churtichaga Gutiérrez i Cayetana de la Quadra-Salcedo Capdevila: 2011; Czytelnia – *Casa del Lector* – projekt: Antón García-Abril Ruiz: 2012. Wszystkie informacje o autorach projektów [za:] www.guia-arquitectura-madrid.coam.org, op. cit.; porównaj także: www.mataderomadrid.org, op. cit.; [8], op. cit.

⁴¹ Najnowocześniejszym obiektem kompleksu jest Czytelnia (*Casa del Lector*) oferująca 8000 m² powierzchni użytkowej, którą stworzono łącząc ze sobą przy pomocy nowej, prostej, ascetycznej bryły dwie historyczne hale. Połączenie z frag-

mentem trzeciego obiektu położonego po przeciwnej stronie głównej osi zabytkowego założenia – *Calle de Matadero* – uzyskano dzięki wprowadzeniu kubatur podziemnych. Wewnątrz poza czytelniami, salkami multimedialnymi czy pomieszczeniami dla warsztatów znajduje się też niewielkie audytorium dla 300 osób, gdzie odbywają się koncerty, pokazy filmowe i przedstawienia teatralne. Obiekt uzyskał liczne nagrody i wyróżnienia branżowe, był też wielokrotnie publikowany w czasopismach architektonicznych – np. [8], także strona autorów projektu – www.ensemble.info – dostęp 06.03.2017.

⁴² Podobna w charakterze jest minimalistyczna rekonstrukcja Neues Museum w Berlinie, projektu Davida Chipperfielda, która kilka lat temu została doceniona przez jury Europejskiej Nagrody im. Miesa van der Rohe. Takie interwencje, w których zabytkowa substancja jest wyraźnie różniona od współczesnych uzupełnień, mieszczą się także w zasadach przyjętych we współczesnych doktrynach konserwatorskich – [15], [21], [22] – op. cit.

Streszczenie

Postęp cywilizacyjny i rozwój technologiczny od stuleci wymuszały zmiany użytkowania przestrzeni miejskich, w tym może przede wszystkim substancji architektonicznej budującej tkankę urbanistyczną. Wraz z wprowadzeniem pojęcia zabytku nastąpił długotrwały proces uświadomienia sobie przez coraz szersze kręgi społeczne potrzeby ochrony dziedzictwa poprzednich epok. Obecnie wydaje się, że – przynajmniej w kręgach decyzyjnych – powszechna jest akceptacja dla konieczności adaptacji historycznych, wartościowych struktur do nowych celów, zamiast ich niszczenia i wyburzania. Globalne procesy ekonomiczne sprawiły, że w ostatnim półwieczu obserwujemy wycofywanie się produkcji przemysłowej, która niegdyś stanowiła o sile i mocnej pozycji naszego kontynentu, w inne obszary świata. Tym samym w miastach europejskich, także w obrębie ich centralnych dzielnic, pozostało wiele opustoszałych i niechcianych budynków, zespołów architektoniczno-urbanistycznych i struktur inżynierskich. Świadczące niegdyś o wysokim statusie miast i metropolii zabytki związane z dziedzictwem przemysłowym niejednokrotnie posiadają, poza historyczną, także dużą wartość artystyczną. Towarzyszą im często obiekty infrastruktury technicznej i komunikacyjnej. Takie zespoły i obiekty, które nie mogą już pełnić dotychczasowych funkcji, adaptowane są coraz częściej na rozmaite potrzeby. Wiąże się to także z wytycznymi wynikającymi z potrzeb rozwoju zrównoważonego, w imię których konieczne wydaje się być ponowne wykorzystanie już raz zurbanizowanych obszarów, w celu zachowania jak największych terenów naturalnych poza miastami i wewnątrz nich. Wiele spośród obiektów użytkowanych uprzednio przez przemysł lub wojsko wydaje się być szczególnie predestynowanych do adaptacji na potrzeby kultury, co pokazuje szereg realizacji europejskich. W niniejszym artykule przedstawionych zostanie kilka przykładów takich realizacji z Madrytu.

Abstract

For centuries civilisational progress and technological development have enforced changes in the use of urban space, including primarily the architectonic substance building urban tissue. With the introduction of the notion of monument there started the lengthy process of realizing the need to protect the heritage of previous epochs among ever-wider social circles. Nowadays it seems that – at least among the decision-making circles – it is commonly accepted that valuable historic structures need to be adapted to serve new purposes, instead of being destroyed and demolished. As a result of global economic processes, during the last half a century we could observe withdrawing industrial production which used to decide about the power and strong position of our continent, into other areas of the world. Thus, many abandoned and unwanted buildings, architectonic – urban-planning complexes and engineering structures were left in European cities, and within their central districts. Once bearing evidence of the high status of cities and metropolises, monuments related to industrial heritage frequently possess not merely historic but also considerable artistic value. They are often accompanied by objects of technological and communications infrastructure. Such complexes and objects, which can no longer serve their former functions, are adapted to satisfy different needs. It is also connected to guidelines resulting from the needs of sustainable development, because of which it seems necessary to re-use the already urbanised areas in order to preserve the largest possible natural areas both outside and inside cities. Many objects previously used by the industry or the military seem to be particularly predestined to be adapted to cultural needs, which is shown in several European realisations. This article presents a few examples of such realisations from Madrid.